

Tekmeria

Vol 2 (1996)

Invitatio ad munera venationum et gladiatorum?
Παρατηρήσεις στην έπιγραφή SEG 39, 638 από τη
Θεσσαλονίκη

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.108](https://doi.org/10.12681/tekmeria.108)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (1996). Invitatio ad munera venationum et gladiatorum? Παρατηρήσεις στην έπιγραφή SEG 39, 638 από τη Θεσσαλονίκη. *Tekmeria*, 2, 55–68. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.108>

INVITATIO AD MUNERA VENATIONUM ET GLADIATORUM?
(ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΗ SEG 39, 638 ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ).

Στά τέλη της δεκαετίας του '80 δημοσιεύθηκε στον τριακοστό ένατο τόμο του 'Αρχαιολογικού Δελτίου χωρίς σχόλια και με κεφαλαιογράμματα γραφή ένα επιγραφικό απότμημα που βρέθηκε στο δυτικό παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης (περιοχή Ξηροκρήνης, οικόπεδο στη συμβολή των οδών Κολωνιάρη και Δραγουμάνου)¹. Η επιγραφή, που δυστυχώς έχει σήμερα χαθεί, είχε επαναχρησιμοποιηθεί στην όρθομαρμάρωση της δυτικής πλευράς ενός τάφου του νεκροταφείου. Το κείμενό της επαναδημοσιεύτηκε τελευταία στο Supplementum Epigraphicum Graecum² και έχει ως εξής³ (βλ. εικόνα 1):

καὶ Μαισιῶ⁴ Τιτιανῶ
τοῦ καὶ βη

Ἐφορμώμενος ἀπὸ τὰ ὀνόματα ὁ ἐκδότης τοῦ SEG H. W. Pleket παραπέμπει στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Maesii Titiani καὶ παρατηρεῖ δικαιολογημένα ὅτι στὸν δευτέρου στίχο ἡ χρονολογία δὲν εἶναι πλήρης,

---

1. AΔ 39 (1984)[1989] Β Χρονικά 236 (Δ. Ναλμπάντης)· γιὰ τὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τῆς Θεσσαλονίκης βλ. M. Vitti, *Τὸ πολεοδομικὸ σχέδιο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἐξέλιξή του*, ἀδμ. Διδ. Διατρ. Θεσσαλονίκη 1990 46.

2. SEG 39 (1989) 638 με παραπομπὴ στὴν ἐργασία τῆς L. Bivona, "Note sulla Gens Maesia nella Sicilia Occidentale", *Miscellanea in onore di Eugenio Manni* τόμ. I (1979) 233 - 242 καὶ στὰ σχετικὰ μετὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Maesii Titiani λήμματα τῆς PIR.

3. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἔχει χαθεῖ (ἐπισημαίνουμε ἐδῶ ὅτι τὸ σύνολο τῶν εὐρημάτων τοῦ οἰκοπέδου ὑπῆρξε καρπὸς παράνομης ἐκσκαφῆς), διαθέτουμε στοιχεῖα γιὰ αὐτὴν χάρις σὲ φωτογραφία καὶ ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο (κλίμακα 1 : 20) τοῦ τάφου στὸν ὁποῖο βρέθηκε (βλ. εἰκ. 2). Μετὰ τὴν κλίμακα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου προκύπτει ὅτι τὸ ἀπότμημα εἶχε τὶς ἐξῆς διαστάσεις: ὕψος 22 ἐκ., μῆκος 56 ἐκ. μέγιστο καὶ 49 ἐκ. ἐλάχιστο, λόγω τῆς φθορᾶς ποὺ εἶχε ὑποστεί ἡ πέτρα στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Ὁ πρώτος στίχος εἶχε μῆκος 46 καὶ ὁ δεύτερος 42 ἐκ. Τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων τοῦ πρώτου στίχου ἦταν 3, ἐνῶ τοῦ δευτέρου 5 ἐκ. Τέλος τὰ διάστιχα ἦσαν περίπου 2 ἐκ. Σὲ ὅ, τι ἀφορᾷ τὸ πᾶχος τῆς ἐπιγραφῆς βλ. παρακάτω στο κείμενο καὶ σημ. 29. Τὸν κ. Δ. Ναλμπάντη ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ θέσει στὴ διάθεσή μου τὰ παραπάνω στοιχεῖα μαζί με τὴ φωτογραφία καὶ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου τοῦ τάφου στὸν ὁποῖο βρέθηκε ἡ ἐπιγραφή εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέσῃ αὐτῇ.

4. Οἱ ἐκδότες τοῦ SEG ἐπαναλαμβάνουν δικαιολογημένα (ἐφόσον δὲν διέθεταν φωτογραφία) τὴ γραφὴ *Μεσιῶ* ποὺ γράφτηκε ἐκ παραδρομῆς στὸ *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο*.

ἀποφεύγει ὅμως νά χρονολογήσει τήν ἐπιγραφή. Ἡ ἐπιφύλαξη αὐτή θά μπορούσε ὡστόσο νά ἀρθεῖ, ἄν θεωρηθεῖ ὅτι ὁ Μαῖσιος Τιτιανός δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τό μέλος τῆς οἰκογένειας τῶν Maesii πού διετέλεσε *consul ordinarius* τό 245 μ.Χ. (καί μάλιστα μαζί μέ τόν αὐτοκράτορα Φίλιππο ἸΑ' Ἀραβία), δηλ. ὁ C. Maesius Titianus⁵. Ὅτι στήν ἐπιγραφή τό ὄνομα τοῦ τελευταίου χρησιμοποιεῖται ἀκριβῶς γιά νά δηλωθεῖ μέ τόν ρωμαϊκό τρόπο, δηλ. μέ τά ὀνόματα τῶν τακτικῶν ὑπάτων⁶, τό ἔτος τοῦ γεγονότος πού συνδέεται μέ αὐτήν καί ὄχι γιά κάποιον ἄλλο λόγο, π.χ. ἐπειδή ἡ Θεσσαλονίκη ἢ κάποια ἄλλη πόλη τῆς ἐπαρχίας⁷ τιμᾶ τόν παραπάνω ἀξιωματοῦχο, προκύπτει ἀπό ὀρισμένες παρατηρήσεις πού ἐπιτρέπει τό ἴδιο τό κείμενό της. Πρῶτα τό γεγονός ὅτι τό ὄνομα τοῦ Μαῖσιου παρατίθεται στήν ἐπιγραφή μαζί μέ τό ὄνομα κάποιου ἄλλου, ὅπως δείχνει ὁ συμπλεκτικός σύνδεσμος καί πού προηγεῖται, καί ἔπειτα τό ὅτι ἐκφέρεται σέ πτώση δοτική, μέ τήν ὁποία ἀποδίδεται, ὡς γνωστόν, στίς ἑλληνικές ἐπιγραφές ἀντί τῆς γενικῆς ἀπολύτου ἢ ἀφαιρετικῆς τῆς λατινικῆς χρονολογικῆς φόρμουλας "A (ἀφαιρ.) et B (ἀφαιρ.) *consulibus*"⁸. Τό συμπέρασμα αὐτό ἐνισχύεται ἐξ-ἄλλου καί ἀπό τό ὅτι στό νέο κείμενο ἀμέσως μετὰ τή ρωμαϊκή ἀκολουθοῦν δύο

5. Γιά τήν προσωπικότητα καί τή δράση του βλ. PIR² M 82 καί 73, 81 καθώς ἐπίσης καί τήν ἀναφερόμενη παραπάνω (σημ. 2) σχετική ἐργασία. Στίς (λατινικές) ἐπιγραφές πού διασώζονται τό ὄνομα γένους του τοῦτο ὀρθογραφεῖται μέ δύο τρόπους: Maesius καί Messius. Γιά τό ἔτος τῆς πρώτης ὑπατείας τοῦ Φιλίππου ἸΑ' Ἀραβίας βλ. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt 1990 197.

6. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή οἱ συντάκτες τῆς ἐπιγραφῆς παρακολοθοῦν τήν τάση πού γενικεύεται στά δημόσια καί ἰδιωτικά ρωμαϊκά ἔγγραφα ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τῶν Σεβήρων καί ἐξῆς, δηλ. τῆς χρονολόγησής τους ὄχι μέ τά ὀνόματα τῶν ἀναπληρωματικῶν ὑπάτων (*consules suffecti*) πού ἀσκοῦσαν τή θητεία τους τήν ἡμερομηνία κατά τήν ὁποία συντάσσεται τό ἔγγραφο, ἀλλά μέ τά ὀνόματα τῶν τακτικῶν ὑπάτων τοῦ ἔτους· βλ. τελευταῖα W. Eck, "Consules ordinarii und consules suffecti als eponyme Amtsträger" στόν τιμητικό τόμο *Epigrafia. Actes du Colloque international d' épigraphie latine en memoire de Attilio Degrassi (Rome 27- 8 Mai 1988)*, Rome 1991 15 - 44.

7. Πρός τήν ὁποία ἄλλωστε δέν μαρτυρεῖται, τουλάχιστον μέ τά δεδομένα πού διαθέτουμε, καμία σχέση τῆς οἰκογένειας τῶν Maesii. Τό ὄνομα Μαῖσιος / Μέσσιος φέρουν σέ ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας διάφορα πρόσωπα, ὅπως λ.χ. ὁ ἀναφερόμενος σέ ἐφηβικό κατάλογο (τοῦ β' μισοῦ τοῦ 1 αἰ. μ.Χ.) ἀπό τά Καλίνδοια Μ(ἄρκος) Μαῖσιος Οὐαλέριος (βλ. M. B. Hatzopoulos - L. D. Loukopoulou, *Recherches sur les marches orientales des Temenides [Anthemonte - Kalindoia]*, Athènes 1992 ἀρ. 93 K 11 D στ. 65) καί κάποιος Μ(ἄρκος) Μέσσιος Μάξιμος πού μαρτυρεῖται σέ ἐπιγραφές τῆς Βέροιας τοῦ ὕστερου 2. ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3. αἰ. μ. Χ. (βλ. A. Tataki, *Ancient Beroea. Prosopography and Society*, Athens 1988 ἀρ. 893), ἢ ἀπλή ἀναφορά τους δέν ἀρκεῖ, ὡστόσο, γιά νά τεκμηριώσει σχέση τῆς οἰκογένειας τῶν Maesii Titiani μέ τήν ἐπαρχία.

8. Γιά τόν λατινισμό αὐτό στίς ἐπιγραφές καί ἰδιαίτερα στούς πατύρους βλ. S.

ἀκόμη σύγχρονες μέ τό ἔτος τῶν ὑπάτων καί ἐπιχώριες στή Μακεδονία χρονολογίες, δηλ. ἡ ἀκτιακή καί ἡ ἐπαρχιακή⁹, ὅπως ἐπιτρέπει ἀναμφίβολα νά συμπεράνουμε ἡ ἔκφραση (ἔτους) τοῦ καί βγ τοῦ δευτέρου σωζόμενου στίχου: ἀσφαλῶς δέν ἀποτελεῖ ἀπλή σύμπτωση τό γεγονός ὅτι, ἄν συμπληρώσουμε τήν ἀποσπασματικά παραδιδόμενη (ἐπαρχιακή) χρονολογία σέ βγ[τ]´, ὁδηγούμαστε στά ἔτη (392 - 148 =) 244 καί 245 μ.Χ. τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου μέ τά ὅποια ἀντιστοιχεῖ τό μακεδονικό ἔτος βγ[τ]´¹⁰.

Οἱ συνέπειες αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων γιά τήν περαιτέρω κατανόηση τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι αὐτονόητες: ἐφόσον ἡ τελευταία χρονολογεῖται μέ τούς τρόπους πού προαναφέραμε, εἶναι προφανές ὅτι θά πρέπει νά συμπληρώσουμε ἀφενός πρῖν ἀπό τό ὄνομα τοῦ Μαισίου Τιτιανοῦ τό ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορα Φιλίππου Ἄραβος, τοῦ ἄλλου δηλ. ὑπάτου τοῦ ἔτους 245 μ.Χ., καί ἀφετέρου στό ὑπόλοιπο τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τή λέξη ὑπάτοις καί ἔκφραση μέ τήν ὁποία δηλώνεται ἡ ἀκτιακή χρονολογία. Ἡ ἔκταση τῶν συμπληρώσεων αὐτῶν δέν εἶναι βέβαια εὐκόλο νά ὑπολογισθεῖ ἐπακριβῶς, ἐπειδή ἀγνωοῦμε τούς ἐπίσημους τίτλους πού ἔφερε στήν ἐπιγραφή ὁ αὐτοκράτωρ Φίλιππος Ἄραβ, ἀλλά καί τήν ἔκφραση μέ τήν ὁποία δηλωνόταν ἡ ἀκτιακή τῆς χρονολογία. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν πρῶτο, τό πιθανότερο εἶναι ὅτι στήν ἐπιγραφή ἀναγράφονταν οἱ τίτλοι μέ τούς ὁποίους συνήθως ἀναφέρεται στίς ἑλληνικές ἐπιγραφές καί τούς παπύρους, δηλ. *Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ εὐσεβής, εὐτυχής, σεβα-*

Frederic Johanson, "A Note on the Roman Attitude towards the Bureaucracy", *Proceedings of the XIV International Congress of Papyrologists*. Oxford 1975 183 - 188.

9. Γιά τή χρήση τῆς ἐπαρχιακῆς καί ἀκτιακῆς χρονολογίας στίς ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας βασικές παραμένουν οἱ ἐργασίες τοῦ M. N. Tod, "The macedonian Era I" καί "II" *ABSA* 23 (1918-9) 206 - 217 καί *ABSA* 24 (1919-1921) 54 - 67 ἀντίστοιχα καί τοῦ ἴδιου "The macedonian Era Reconsidered", *Studies presented to D. M. Robinson*, Saint Louis Missouri 1953 τόμ. II 382 - 397. Μέ ἐπιμέρους πτυχές τοῦ ζητήματος τῆς διπλῆς χρονολόγησης τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μακεδονίας ἀσχολεῖται ἐπίσης ἡ F. Papazoglou, "Notes d' épigraphie et de topographie macédoniennes", *BCH* 87 (1963) 517 - 526 (sur l' emploi des deux ères macédoniennes). Γιά τήν ἀκτιακή χρονολογία στήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας βλ. τελευταῖα W. Leschhorn, *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien*, Stuttgart 1993 (Historia Einzelschriften 81) 225 μέ ἐπισκόπηση τῆς παλαιότερης βιβλιογραφίας. Ὅτι ἡ χρονολογία πού μᾶς παραδίδεται στήν ἐπιγραφή εἶναι ἡ ἐπαρχιακή προκύπτει ἀπό τό ὅτι σέ ὅλες τίς μακεδονικές ἐπιγραφές μέ διπλῆ χρονολόγηση ἡ ἐπαρχιακή ἔπεται τῆς ἀκτιακῆς βλ. σχετικά F. Papazoglou ὀ. π. 524 κέξ. καί Ch. Habicht, *Gnomon* 46 (1974) 488.

10. Γιά τήν ἀντιστοιχία τοῦ μακεδονικοῦ ἔτους μέ δύο ἔτη τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου βλ. ἦδη M. N. Tod, *ABSA* 23 (1918-9) 210 καί τοῦ ἴδιου *Studies presented to D. M. Robinson* 395.

στός, δέν μπορεί ὅμως νά αποκλεισθοῦν διάφορα ἄλλα ἐνδεχόμενα, ὅπως λ.χ. ὅτι εἶχαν παραλειφθεῖ ἢ συντηθεῖ κάποιος ἀπό αὐτοὺς ἢ ὅτι εἶχαν συντηθεῖ κάποια ἀπό τὰ τρία ὀνόματά του, π.χ. τὸ προωνύμιό του, ἢ ἀκόμη ὅτι τοῦ ἀποδίδονταν καὶ ἄλλοι τίτλοι ἢ χαρακτηρισμοὶ ποὺ μαρτυροῦνται σέ ἐπιγραφές ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων, π.χ. *θειότατος* ἢ *μέγιστος*¹¹. Τὸ ἴδιο δύσκολο εἶναι νά υπολογισθεῖ ἐπακριβῶς ἡ ἔκταση τοῦ ὑπολοίπου τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου στὸν ὁποῖο ἀναφερόταν τὸ ἔτος τῆς ἀκτιακῆς χρονολογίας. Καὶ τοῦτο γιατί στίς μακεδονικὲς ἐπιγραφές ποὺ χρονολογοῦνται μέ διπλὸ τρόπο ἢ σχετικὴ στερεότυπη ἔκφραση παρουσιάζει δύο ἐναλλακτικὲς μορφές, μία ἐκτενέστερη (*ἔτους α' σεβαστοῦ τοῦ καὶ β'*) καὶ μία συντομότερη (*ἔτους α' τοῦ καὶ β'*)¹². Παρόλα αὐτά, ἀκόμη καὶ ἂν υἰοθετηθεῖ ἡ συντομότερη ἐκδοχὴ, καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι τὸ μῆκος τοῦ ὑπολοίπου τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς πρέπει νά ἦταν τουλάχιστον ἴσο μέ τοῦ σωζόμενου τμήματός του, ἐφόσον θά περιλάμβανε ἀσφαλῶς τὴν ἔκφραση *...ὕπατοις ἔτους εοσ*¹³.

Ἡ συμπλήρωση αὐτὴ ἀφήνει περιθώρια γιὰ μία βásiμη ὑπόθεση σχετικὰ μέ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐφόσον δηλ. τὸ μῆκος τοῦ χαμένου τμήματός της, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀσφαλῆ συμπλήρωση τοῦ

11. Βλ. τελευταῖα Μ. Peachin, *Roman Imperial Titulature and Chronology, A. D. 235 - 284*, Amsterdam 1990 209 - 214 ὅπου οἱ σχετικὲς μέ τὴ συνήθη τιτουλατοῦρα τοῦ αὐτοκράτορα (καὶ τίς παραλλαγές της) ἐπιγραφικὲς καὶ παπυρικὲς μαρτυρίες. Θά πρέπει πάντως νά ἀναφερθεῖ ἐδῶ ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καρκαλάλα καὶ ἐξῆς οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἔφεραν συνήθως τοὺς τίτλους Pius, Felix Augustus (ἐλλ. *εὐσεβής, εὐτυχής, σεβαστός*), βλ. Μ. Peachin ὁ. π. 1-2.

12. Βλ. σχετικὰ Μ. Ν. Tod, *ABSA* 23 (1918-9) 207 καὶ τοῦ ἴδιου *Studies presented to D. M. Robinson* 387.

13. Ἡ θέση τῆς λέξης *ὕπατοις* στίς ἐλληνικὲς ἐπιγραφές εἶναι σχεδόν πάντοτε ἴδια μέ ἐκείνη τῆς λέξης *consulibus* στίς λατινικὲς, δηλ. στό τέλος τῆς χρονολογικῆς φόρμουλας. Ἡ μόνη περίπτωση ἐλληνικῆς ἐπιγραφῆς ποὺ γνωρίζω ὅπου ἡ λέξη προηγεῖται τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπᾶτων εἶναι ἡ ἐπιστολὴ IG IV 1 88 τὴν ὁποία ἀπευθύνει τὸ 163 μ.Χ. ὁ συγκλητικὸς Sextus Iulius Major Antoninus Pythodorus στὴν πόλη τῆς Ἐπιδαύρου· ἐκεῖ λέγεται (στ. 20 κέξ.) "...πρὸ δέκα καλ. ; Αὐ]γοῦστων ὑπᾶτοις Μάρκῳ Ποντίῳ Λαι[λιανῶ. Αὐ]λῳ Ἰουνίῳ Πάστορι, κατὰ Ἐπιδαυρίους [δέ ἔτους τεσσαρακοστοῦ] τῆς θεοῦ Ἀδριανοῦ τὸ πρῶτον εἰς τὴν [Ἑλλάδα ἐπιδημίας μηνός] Δεκάτον τρισκεδαικάτη. Ἀπέσταλκα τὴν ἐπιστολὴν διὰ Καλλιμάχου τοῦ Νε[ικέρωτος. [Ἐρρωσθαὶ ὑ]μᾶς εὐχομαι". Ὁ ἀποστολέας τῆς ἐπιστολῆς, ποῦ, λόγῳ καταγωγῆς καὶ παιδείας, γνώριζε ὀπωσδήποτε ἐλληνικά, δέν αποκλείεται νά συμφύρει τίς δύο συντάξεις, δηλ. τὴ γενικὴ ἀπόλυτο τῆς ἐλληνικῆς καὶ τὴν ἀφαιρετικὴ ἀπόλυτο τῆς λατινικῆς ὡς πρὸς τὴ θέση τοῦ ὑποκειμένου τῆς χρονικῆς ἔκφρασης· γιὰ τὴν καταγωγή καὶ τὴν προσωπικότητά του βλ. H. von Gaertringen, "Antoninus", *Hermes* LXIV (1929) 63 καὶ *PIR* J 398.

πρώτου στίχου, ήταν τουλάχιστον ἴσο μέ τό μήκος τοῦ σωζόμενου τμήματός της. τίποτε δέν ἀποκλείει στόν δεύτερο σωζόμενο στίχο της νά προσετίθετο σέ γενική ὁ μήνας τοῦ μακεδονικοῦ ἡμερολογίου καί ἡ ἡμέρα κατά τήν ὁποία ἔλαβε χώρα τό ἀναφερόμενο σέ αὐτήν γεγονός καί συνακόλουθα πρὶν ἀπό τό ὄνομα τῶν ὑπάτων, νά ὑπῆρχε ἡ ἰσοδύναμη τῆς τοπικῆς ρωμαϊκῆς ἡμερομηνία (μήνας, ἡμέρα). Διαφορετικά, θα πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι τό ἡμισυ ἢ ἀκόμη μεγαλύτερο μέρος τοῦ δευτέρου σωζόμενου στίχου, ἂν υἰοθετήσουμε τήν ἐκτενέστερη ἐκδοχή γιά τήν ἀκριακή χρονολογία, παρέμενε κενό. Τοῦτο δέν μπορεῖ βέβαια νά ἀποκλεισθεῖ θεωρητικά, ὥστόσο ὁ τρόπος πού εἶναι γραμμένη ἡ ἐπιγραφή δείχνει ὅτι ὁ χαρακτής ὑπολόγισε προσεκτικά τόν χώρο καί φρόντισε ἰδιαίτερα τή χάραξη. Κατά συνέπεια, ἂν ἡ ὑπόθεση εὐσταθεῖ, ὅπως πιστεύω, τό κείμενο του ἀποσπάσματος μπορεῖ νά συμπληρωθεῖ *exempli gratia* ὡς ἑξῆς :

[τῆ (ἡμέρα καί ὄνομα ρωμαϊκοῦ μήνα) *Αὐτοκράτορι*
Μ. Ἰουλίῳ Φιλίππῳ εὐσεβεῖ, εὐτυχεῖ, σεβαστῷ]
καί Μαισίῳ Τιτιανῷ [ὑπάτοις· ἔτους εὐσ' (σεβαστοῦ)]
τοῦ καί βγ[τ' (ὄνομα μακεδονικοῦ μηνός σέ γενική, ἡμέρα)

***

Τό ἐρώτημα πού τίθεται στή συνέχεια ἀφορᾷ τό εἶδος τῆς ἐπιγραφῆς ἀπό τήν ὁποία μπορεῖ νά προέρχεται ἓνα ἀπόσπασμα πού ὄχι μόνο χρονολογεῖται κατ' αὐτόν τόν τρόπο, δηλ. μέ τόν ρωμαϊκό (ὀνόματα ὑπάτων τοῦ ἔτους, ρωμαϊκός μήνας καί ἡμέρα) καί τόν ἐπιχώριο τρόπο χρονολόγησης (ὄνομα ἐπωνύμου ἢ ἄλλο τοπικό χρονολογικό σύστημα γιά τή δήλωση τοῦ ἔτους, μήνας τοῦ τοπικοῦ μηνολογίου καί ἡμέρα) ἀλλά συγχρόνως ἀποτελεῖ τό τέλος ἑνός κειμένου, ὅπως συμβαίνει ἐδῶ¹⁴. Ἡ ἀπάντηση σέ ἓνα τέτοιο ἐρώτημα προϋποθέτει τή μελέτη τοῦ συνόλου τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς πού χρονολογούνται μέ παρόμοιο τρόπο. Ἀπό ὅσο γνωρίζω μιά τέτοια μελέτη ἀποτελεῖ ἀκόμη *desideratum* στήν ἔρευνα, παρὰ τήν προφανῆ σημασία της γιά τό πρόβλημα τῆς διάδοσης τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου στίς ἐλληνικές πόλεις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας καί κυρίως τῶν παραγόντων πού συνέβαλαν σέ αὐτήν¹⁵. Στό πλαίσιο ἑνός ἄρθρου, ὅπως τό παρόν, εἶναι φυσικά ἀδύ-

14. Γιά τό συμπέρασμα αὐτό δέν ἀφήνει περιθώρια ἀμφιβολίας τό μεγάλο περιθώριο πού ὑπάρχει στό κάτω μέρος τῆς ἐπιγραφῆς (βλ. φωτογραφία).

νατο νά συγκεντρωθεῖ καί νά συζητηθεῖ ἐξαντλητικά τό σχετικό ἐπιγραφικό ὕλικό. Μιά προκαταρκτική εἰκόνα πού προκύπτει ἀπό τή μελέτη του περιλαμβάνει πάντως τίς ἐξῆς κατηγορίες κειμένων.

Ἡ πρώτη κατηγορία ἀφορᾷ δημόσια ἔγγραφα τῆς ρωμαϊκῆς διοίκησης πού ἀποστέλλονται στίς ἑλληνικές πόλεις. Τέτοια εἶναι λ.χ. ἡ συνταγμένη στά ἑλληνικά ἀπόφαση Ρωμαίου ἀξιωματοῦχου τοῦ ἔτους 139 μ.Χ. μέ τήν ὁποία ἐπιλύονται ἑδαφικές διαφορές, πιθανόν μεταξύ τῆς πόλεως τῶν Πλαταιῶν καί ἰδιωτῶν: τό ἀποσπασματικά σωζόμενο κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς τελειώνει μέ τόν ἐξῆς τρόπο [ἀπεφη] νάμεθα τῆ προ[οτέρ]α καλανδῶν Ἰο[υ]νίων Τί(τω) [Αἰ//¹⁰ λῖω] αὐτοκράτορι Ἄ[δ]ριανῶ Ἄντω/[νεῖω Σεβαστῶ, Γαῖω Βρο] ὑτίω Πραῖσ[ε/ντι ὑπάτοις .....κ] ατά δέ .... /..... ου¹⁶.

Ἡ δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει δημόσια κείμενα τῶν ἰδίων τῶν ἑλλη-

---

15. Τά ὅσα ἀκολουθοῦν στό κείμενο συνιστοῦν, ὅπως εἶναι εὐνόητο, μικρό μόνο τμήμα εὐρύτερης ὑπό ἐκπόνηση μελέτης πού φέρει τόν τίτλο *Ρωμαῖοί τρόποι χρονολόγησης σέ ἑλληνικές ἐπιγραφές: συμβολή στίς πολιτιστικές σχέσεις Ἑλλήνων καί Ρωμαίων κατὰ τήν αὐτοκρατορική ἐποχή* καί στήν ὁποία συγκεντρώνονται καί ἀξιοποιοῦνται ἑλληνικές ἐπιγραφικές μαρτυρίες πού χρονολογοῦνται μέ τά ὀνόματα τῶν ὑπᾶτων τῆς Ρώμης, ἄλλων Ρωμαίων ἀξιωματοῦχων (π.χ. ἀνθυπᾶτων) ἢ / καί τό ρωμαϊκό ἡμερολόγιο. Τήν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας ἐρευνας εἶχε ἐπισημάνει παλαιότερα ὁ L. Robert, στόν συλλογικό τόμο J. des Gagniers, P. Devambez, L. Kahil, R. Ginouvens, *Laodicée du Lycos. Le Nymphée Campagnes 1961-3 (Les Inscriptions)*, Québec/Paris 1969 326, σμ. 5. Οἱ σχετικές μέ τή διάδοση τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου ἐργασίες πού μοῦ εἶναι γνωστές, ὅπως λ.χ. ἐκεῖνες τῶν U. Laffi, "Le iscrizioni relative all' introduzione nel 9 A.C. del nuovo calendario della provincia d' Asia", *SCO* 16 (1967) 5 - 98 (καί ἰδιαίτερα σ. 71 - 81, ὅπου συγκεντρώνονται ἐπιγραφικές μαρτυρίες μέ διπλές χρονολογήσεις). A. Samuel, *Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity*, München 1972 186 κέξ. καί πρόσφατα Y. E. Meimaris - K. Kritikakou and P. Bougia, *Chronological Systems in Roman / Byzantine Palestine and Arabia. The Evidence of the dated Greek Inscriptions*, Athens 1992 (Μελετήματα 17) ἔχουν τεχνικό κυρίως χαρακτήρα. Στή μόνη (ἐν μέρει) παρεμφερῆ ἐργασία πού γνωρίζω, ἐκεῖνη τοῦ O. Salomies, "Some Observations on Consular Dating in Roman Inscriptions of the Empire", *Acta colloquii Latini Halsingiae* 3 - 6 Sept. 1991, *Commentationes Humanarum Litterarum* 104, Helsinki 1995 269 κέξ. ἡ ἐρευνα ἀφορᾷ τίς λατινικές ἐπιγραφές, ἐνῶ οἱ ἑλληνικές δέν ἀξιοποιοῦνται, ἐν γνώσει τοῦ συγγραφέα βλ. 270 σμ. 4.

16. Βλ. *IG* VII 2416 στ. 10 κέξ. πού συνανήκει μέ τήν ἐπιγραφή 2415. Εἶναι προφανές ὅτι στούς στίχους 13 - 4 τῆς *IG* VII 2416 ὑπῆρχε ἔκφραση παρόμοια πρός αὐτήν τῆς προαναφερθείσης ἐπιγραφῆς τῆς Ἐπιδάουρου (βλ. παραπάνω σμ. 13) λ.χ. *κατὰ δέ [Βοιωτοῦς]* καί ὅτι ἀκολοθοῦσε σέ πτώση γενική ὄνομα μηνός καί ἡμέρα. Γιά πρωϊμότερα παραδείγματα διπλά χρονολογημένων δημόσιων ρωμαϊκῶν ἐγγράφων βλ. τό δόγμα τῆς Συγκλήτου τοῦ 39 π.Χ. πού ἀφοροῦσε τό ἱερό στά Πανάμαρα τῆς Στρατονίκειας R. Sherk, *Roman Documents from the Greek East*, Baltimore 1969 158, ἀρ. 27 στ. 1-4 (*Δόγμα*).

νικῶν πόλεων. Στήν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσεται τὸ ψήφισμα τοῦ ἔτους 181 μ.Χ. τῆς πόλης Τύρας πρὸς τιμὴν ἑνὸς ἐπιφανοῦς πολίτη τῆς ὁποῖος κατέχει τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία. Στὸ τυπικὸ τοῦ ψηφίσματος ποὺ εἶναι ἐπηηρεασμένο ἀπὸ τὸ τυπικὸ τῶν συγκλητικῶν δογμάτων¹⁷ σημειώνεται ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος σύνταξής του μὲ τὴ φράση *ἐγένετο ἐν Τύρα πρὸ ε' καλ(ανδῶν) Μαΐων αὐτοκράτορι Κοιμῶδα τὸ γ' καὶ Ἀντιστίω Βούρω ὑπάτοις, ὡς δὲ Τυρανοὶ ἄγουσιν, ἔτους εκρ', ἀρχόντων δὲ τῶν περὶ Θεόδωρον Βοήθου, μηνὸς Ἀρτεμεισιῶνος λ'*, στή συνέχεια καταγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων καὶ στὸ τέλος ὑπάρχει ἡ φράση *Οὐαλέριος Ροῦφος γραμματεὺς ἐτελειώσατο [τὸ] ψήφισμα*¹⁸. Ἰδιαιτέρη κατηγορία δημοσίων κειμένων τῶν πόλεων ἀποτελοῦν ἐπίσης δύο ἐφηβικοὶ κατάλογοι τῆς Ὀδησοῦ τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. (τοῦ 215 μ.Χ. καὶ τοῦ 238 μ.Χ.) ποὺ φέρουν τὴ διπλὴ χρονολόγηση στὸ ἐπιτίτλό τους¹⁹.

Μιὰ τρίτη κατηγορία συνιστοῦν οἱ τιμητικὲς ἐπιγραφές, ὅπως λ.χ. ἡ τιμητικὴ στήλη μὲ τὴν ὁποία οἱ πολῖτες τῆς κατοικίας τῶν Φιλαδελφῶν (ἐπαρχία Ἀσίας) τιμοῦν τὸ 40 μ.Χ. τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας κάποιου Μάρκου Ἀντωνίου

Ἐπὶ στεφανηφόρου Ἀρτεμιδώρου τοῦ Ἀρτεμιδώρου καθ' υἱοθεσίαν) δὲ Ἀριστείδου, Ἡρακλεῶνος μηνὸς τρίτη ἐξ εἰκάδος^{vv} Λευκίῳ Μαρκίῳ Κησωρίνῳ καὶ Γαῖῳ Καλουησίῳ ὑπάτοις πρὸ ἡμερῶν δεκαοκτῶ καλανδῶν Σεπτεμβρίων .....) καὶ τὴν ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ δίγλωσσου ἀποσπασματικὰ σωζόμενου ἐδίκτου (;) ποὺ ἀπέστειλε ὁ Αὐγουστος πρὸς τοὺς Σάμιους τὸ ἔτος 19 π.Χ. P. Hermann, *Inschriften aus dem Heraion von Samos, MDAI (A) 75 (1960) 85* στ. 12 (*Ἔτους Ι] Β τῆς Αὐτ[οκράτορος Σεβαστ]οῦ νίκης ἐ[πὶ .....] μηνὸς Ε[κατομβαιῶνος; ...πρὸ] ἐπτά εἰδ[ῶν] Ἰουλίῳ Γ. Σεντί]φι Σατ[ορνίνῳ ὑπάτῳ] ....*).

17. Βλ. ἤδη H. Swoboda, *Griechische Volksbeschlüsse*, Leipzig 1890 212 καὶ 215. Μίμηση τοῦ τρόπου σύνταξης τῶν ἀποφάσεων τῆς συγκλήτου εἶναι φανερὴ καὶ στὸ κείμενο τοῦ νόμου *JC III 7* ἀπὸ τὴν Ἱεράπυτνα τῆς Κρήτης (125 μ.Χ.) ὁποῖος ρηθιμίζει τὰ τῆς λειτουργίας ἑνὸς συλλόγου· βλ. στ. 18 κέξ. ὅπου λέγεται *ἐπράχθη ἐν Ἱεραπύτνῃ πρὸ ... Βελερίῳ Ἀσιατικῷ τὸ β', Λονκίῳ Ἐπιδίῳ Τιτίῳ Ἀκνεῖνῳ ὑπάτοις ..... παρήσαν ..... καὶ ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου μετὰξὺ τῶν ὁποίων ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι συμπεριλαμβάνονται ἀρχετοὶ ποὺ φέρουν τὴ ρωμαϊκὴ πολιτεία.*

18. *IOSPE I' 2 = IGR I 1438* στ. 18 κέξ. - Μὲ ἀνάλογο διπλὸ τρόπο χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀποσπασματικὰ σωζόμενη ἐπιγραφή ἀπὸ τὴ Ἱεράπυτνα *AE 1980 (1982) 21*, αρ. 23 (= *SEG 32 [1982] 871* πρβλ. W. Eck [σημ. 6] 42, σημ. 81) πιθανόν τοῦ 2. αἰ. μ.Χ. ποὺ φαίνεται νὰ ἔχει πολιτικὸ χαρακτῆρα (βλ. *Bull. Epigr.* 1983 309), εἶναι ἀσαφές ὅμως ἂν πρόκειται γιὰ ψήφισμα τῆς πόλης. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς λατινικῆς χρονολόγησης καθίσταται ἀδύνατη, ἐφόσον δὲν εἶναι βέβαιη ἡ ἀνάγνωση τῶν στίχων 2-3 τῆς ἐπιγραφῆς.

19. *IGBulg. I² 47* (*Ἀγαθὴ τύχη/[Μαι]κίῳ Λαίτῳ τὸ β' καὶ Σύλλα Κερ[υαλί]ῳ ὑπάτοις πρὸ θ' καλανδῶν Φεβρουα[ρίων] ἱερωμένῳ Θεοῦ Μεγάλου Δερχέλα τὸ δι' [μη]νὸς Βοηδρομιῶνος ζ' οἶδε εἰσὶν ἐφηβοὶ .....)* καὶ 48.

Δίωνος για τις ευεργεσίες τους προς την κοινότητα· ή σχετική διπλή χρονολόγηση εμφανίζεται στην αρχή του κειμένου²⁰.

Στην αρχή του κειμένου εμφανίζεται επίσης ή διπλή χρονολόγηση μιᾶς επιγραφῆς ἀπό τή Νύσα (ἐπαρχία Ἀσίας) πού θά πρέπει νά ἐνταχθεῖ σέ μία ἄλλη κατηγορία επιγραφῶν, τῶν ἀναθηματικῶν. Στό κείμενο αὐτό πού χρονολογεῖται τό 1 π.Χ. ἀπαθανατίζεται ή δράση ἐπιφανοῦς πολίτη τῆς ὁ ὁποῖος ἀποκαθιστᾶ τό ἀρχεῖο ἑνός τοπικοῦ ἱεροῦ ὕστερα ἀπό ἔγκριση τοῦ ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ²¹.

Πέμπτη κατηγορία κειμένων χρονολογημένων μέ ἀνάλογο διπλό τρόπο ἀποτελοῦν ἰδιωτικά ἔγγραφα πού ἀπευθύνουν διάφορα πρόσωπα πρὸς ἑλληνικές ἢ ρωμαϊκές ἀρχές γιά ποικίλες αἰτίες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι τό ἔγγραφο πού περιέχει τήν *εἰσαγγελία* (ὑπόσχεση) τοῦ Τ. Φλάβιου Κλειτοσθένη Κλαυδιανοῦ πρὸς τή γενέτειρά του Θήρα μέ τήν ὁποία ὁ πλούσιος πολίτης ὑπόσχεται τό 149 μ.Χ. στή βουλή καί τό δήμο τῆς νά ἀναλάβει τά ἔξοδα γιά τήν ἐπισκευή ὀρισμένων δημόσιων οἰκοδομημάτων πού εἶχαν καταστραφεῖ ἀπό σεισμό²² ἢ ἡ ἐπιστολή πού ἀπευθύνει τό 163 μ.Χ. ὁ συγκλητικός Sextus Iulius Major Antoninus Pythodorus στήν πόλη τῆς Ἐπιδαύρου στήν ὁποία ἀναφέρονται οἱ ευεργεσίες του πρὸς τό ἱερό, μέ τήν ἀπαίτηση τό περιεχόμενό τῆς νά διαβάξεται δημόσια κατά τήν πανήγυρη²³. Ἡ θέση τῶν διπλῶν χρονολογήσεων στά παραπάνω κείμενα ποικίλλει. Ἔτσι, ἐνῶ στό ἔγγρα-

20. Βλ. J. Keil - A. von Premerstein, Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Aiolis, *Denkschrift der Wiener Akademie der Wiss. Phil. hist. Klasse* LII (1910) I 29 κέξ. (= IGR IV 1615) στ. 1 κέξ. *Γαῖω Καίσαρι Ἀγούστω Γερμανικῶ τὸ τρίτον ὑπάτω πρὸ ἐννεα καλανδῶν Ὀκτωβρίων ἔτους ο' καί α' τῆς Καίσαρος <ος> νείζης μηνός Καίσαρος Σεβαστῆ.....*

21. Βλ. *Syll.* 781 στ. 3 κέξ. ....μηνός Γοργοπταίου ἐννεακαιδεκάτη πρὸ μιᾶς[εἰδῶν Ἀγούστω(ν), Κόσσω[K]ο[ρ]νηλίω Λεντύλω καί Λενκίω Πείσωνι ὑπάτοις ἐπὶ γραμματέως τοῦ δήμου γλπ.

22. Βλ. IG XII 3 325 στ. 16 κέξ. *Α. Σεργίω Σκειπίωνι Ὀρφίτῳ, Κ. Σοσσίω Πρείσκῳ ὑπάτοις πρὸ ἐ' καλανδῶν Ἀγούστῳ, ὡς δὲ Θηραῖοι ἄγουσιν ἐπὶ ἱερέως Φιλομήτορος μηνός Ὑα[κ]ίνθου ἔκτη λήγοντος.*

23. Βλ. παραπάνω σημ. 13. Μέ ἀνάλογο διπλό τρόπο χρονολογημένα εἶναι τά ἔγγραφα τῆς *διατάξεως* (κληροδοτήματος πρὸς τήν πόλη τῆς Ἐφέσου) τοῦ C. Vibius Salutaris (103-4 μ.Χ.) τήν ὁποία ὁ διαβόητος γιά τόν πλοῦτο του Ρωμαῖος ἱππέας ἀποστέλλει ἀρχικά πρὸς ἔγκριση στόν διοικητή τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀσίας· βλ. *I. Ephesos Ia* 27 στ. 134-138 καί 447 - 450 (*Σέξτω Ἀττίῳ Σουβουρανῶ τὸ β'*, *Μάρκῳ Αἰνίῳ Μαρκέλλῳ ὑπάτοις πρὸ ἠ' Καλανδῶν Μαρτίων ἐπὶ πρυτάνειος Τιβ. Κλαυδίου Ἀντιπάτρου Ἰουλιανοῦ μηνός Ἀνθεστηριῶνος β' σεβαστῆ).*

φο του Κλειτοσθένη εμφανίζεται στην άρχη, σέ εκείνου του Πυθοδώρου αποτελεί τήν κατακλείδα του κειμένου.

Στό τέλος του κειμένου αναγράφονται οί δύο χρονολογίες μίας τελευταίας, έκτης, κατηγορίας επιγραφών, οί όποιες μάλιστα προέρχονται από τή Μακεδονία. Πρόκειται για τά κείμενα δύο προσκλήσεων μέ τίς όποιες οί Μακεδονιάρχες (πρόεδροι του κοινού των Μακεδόνων) των έτων 229 και 240 μ.Χ. καλούν τό κοινό νά παρακολουθήσει άγώνες θηριομαχιών και μονομαχιών που διοργανώνουν ιδίοις έξόδοις στή Βέροια. Ή ήμερομηνία της τέλεσης των άγώνων δηλώνεται μέ τόν έξής στερεότυπο τρόπο: *ἀρξονται δέ (sc. ο Μακεδονιάρχης και ή σύζυγός του) των φιλοτεμιών τή πρόξ' καλ(ανδών) Ίουλιών, Α και Β ύπάτοις, έλληνική δέ έτους α' σεβαστου του και β', Πανήμου ζι' / ει', εντυχεϊτε*²⁴.

***

Σέ σχέση μέ τό έρώτημα που μās άπασχολεί, δηλ. σέ ποιά από τίς παραπάνω κατηγορίες θά πρέπει νά ένταχθεί τό σχολιαζόμενο άπόσπασμα, μία άπλή άνάγνωση των παραπάνω χωρίων άρκεί για νά δείξει ότι θά μπορούσε νά είναι όποιαδήποτε άπό αυτές, καθώς μάλιστα σέ μερικές κατηγορίες δέν άποκλείεται ή θέση της διπλής χρονολόγησης νά μήν είναι πάντοτε ή ίδια²⁵. Έντούτοις μέ τήν επιβαλλόμενη για τόσο άποσπασματικά κείμενα επιφυλακτικότητα νομίζω ότι

24. Βλ. Ί. Τουράτσογλου, Δύο νέα επιγραφικά μαρτυρία περί του κοινού των Μακεδόνων κατά τόν τρίτον μεταχριστιανικό αιώνα, *Άρχαία Μακεδονία* I, Θεσσαλονίκη 1970 281 (=AE 1971 430) και 185 (=AE 1971 430) πρβλ. *Bull. épigr.* 1971 400. Ό Τουράτσογλου ό. π. 283 σχολιάζοντας τήν "έλληνική" ήμερομηνία (Πανήμου15) της πρώτης πρόσκλησης θεωρεί ότι πρόκειται για τήν ήμέρα της άναγραφής του κειμένου της. Ή άποψη αυτή ώστόσο δέν ενσταθει. Όπως δείχνει ή έκφραση *ἀρξεται δέ τά κινή[για και] αί μονομαχίαί τή πρόξ' καλανδών Άπριλίων, έλλη[νική] δέ Ξανδικου δευτέρα* της μοναδικής έως τώρα γνωστής πρόσκλησης από τή Θεσσαλονίκη (βλ. παρακάτω σημ. 31) στ. 12- 14, ή διπλή ήμερομηνία άφορά ένα και τό αυτό γεγονός, δηλ. τήν ήμερομηνία τέλεσης των άγώνων. Είναι βέβαια άληθές ότι οί δύο "έλληνικές" ήμερομηνίες των προσκλήσεων της Βέροιας δέν συμπίπτουν. Στην πρώτη δηλώνεται Πανήμου ιε' και στην δεύτερη ιξ'. Τουτό όφείλεται πιθανότατα στό ότι τό τοπικό σεληνιακό ήμερολόγιο δέν προσαρμόσθηκε ποτέ προς τό ήλιακό ίουλιανό μέ άποτέλεσμα μέσα σέ ένα κύκλο έτων νά μή συμπίπτουν οί τοπικές μέ τίς ρωμαϊκές ήμερομηνίες. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει λ.χ. στην Όδησσο βλ. τά σχόλια του G. Mihailov για τίς ήμερομηνίες των έφηβικών καταλόγων *IG-Bulg.* I² 47 - 47 bis σελ. 107-8.

25. Βλ. λ.χ. τή θέση της διπλής χρονολόγησης στην πέμπτη κατηγορία κειμένων. Για τήν έξίσου άσταθή θέση της χρονολογίας στίς λατινικές επιγραφές βλ. O. Salomies, (σημ. 15) *passim*.

τό σχολιαζόμενο ἐδῶ ἀπόσπασμα πρέπει νά προέρχεται ἀπό μία πρόσκληση σέ ἀγῶνες μονομαχιῶν καί θηριομαχιῶν παρόμοια μέ τίς προαναφερθεῖσες τῆς Βέροιας πού εἶναι, ὅσο τουλάχιστον γνωρίζω, τά μόνα ἐπιγραφικά κείμενα ἀπό τήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας τά ὅποια χρονολογοῦνται καί τελειώνουν μέ τόν τρόπο αὐτό²⁶. Οἱ λόγοι πού ὀδηγοῦν στήν ὑπόθεση αὐτή, ἐκτός ἀπό τήν ὁμοιότητα μέ τήν στερεότυπη διατύπωση τῶν κειμένων τῆς Βέροιας, εἶναι τεχνικοῦ χαρακτήρα. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τή χάραξη τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς καί ειδικότερα τοῦ ἔτους (καί προφανῶς τῶν ἄλλων στοιχείων τῆς ἐλληνικῆς ἡμερομηνίας) μέ γράμματα μεγαλύτερα καί ἀραιότερα τοῦ ὑπολοίπου κειμένου, ὅπως δηλ. συμβαίνει στίς δύο προσκλήσεις τῆς Βέροιας²⁷: προφανῶς, ὅπως ἐκεῖ, ἡ χάραξη αὐτοῦ τοῦ εἴδους θεωροῦνταν σκόπιμη, προκειμένου νά προβληθεῖ ἡ πληροφορία πού ἐνδιέφερε κυρίως τόν ἀναγνώστη τῆς ἐπιγραφῆς, δηλ. ἡ ἡμερομηνία τῆς τέλεσης τῶν ἀγῶνων. Εἶναι ἐνδεικτικό ὅτι παρόμοιου τεχνικοῦ χαρακτήρα ἐπινοήσεις, ὅπως ἡ ἀλλαγὴ χρώματος τῶν σχετικῶν στίχων, χρησιμοποιοῦνται σέ γνωστές προσκλήσεις ἄλλων πόλεων, λ.χ. στήν Ὀδησό²⁸. Ὁ δεύτερος λόγος σχετίζεται μέ τίς διαστάσεις καί συνακόλουθα τό σχῆμα τῆς πέτρας. Τό γεγονός ὅτι ἡ τελευταία ἔχει σήμερα χαθεῖ καί ὅτι μέσω τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου ἀποκαθίστανται μόνο οἱ δύο διαστάσεις τοῦ θραύσματος, δηλ. τό πλάτος καί τό ὕψος του, δέν σημαίνει ὅτι δέν μπορούμε νά μορφώσουμε εἰκόνα γιά τό σχῆμα τῆς. Ἐτσι ἡ χρήση τοῦ θραύσματος κατά τόν ἄξονα τοῦ πλάτους του ὡς ὑλικῆς ὀρθομαρμάρωσης δείχνει ὅτι το πάχος του δύσκολα θά μπορούσε νά ξεπερνᾷ τά δύο ἢ τρία ἑκατοστά, ὅπως συνέβαινε, ἄλλωστε, μέ τό ὑπερκείμενο ἀσβεστοκονίαμα²⁹. Ὑπολογισμοί εἶναι ἐπίσης τό συνολικό πλάτος τῆς πέτρας, τό ὅποιο ἀνάλογα μέ τίς συμπληρώσεις πού θά δεχθεῖ κανεῖς γιά τόν πρῶτο σωζόμενο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς, μπορεῖ νά κυμαίνεται κατά προσέγγιση ἀπό 1, 12

26. Οἱ δύο ἀναθηματικές ἐπιγραφές ἀπό τήν Ἄνω Μακεδονία πού τελειώνουν μέ δύο χρονολογίες βλ. S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens*, München 1977 αρ. 198 (Ἀσκληπιῶ Σωτήρι Φλαουία Λύκα ἀνέθηκεν ἔτους ντ Ἀϋρηλίω Πομπειανῶ καί Λολλιανῶ Ἀουίτω τὸ β' ὑπάτοις [= 209 μ.Χ.] καί ἀρ. 193 [... Ἀσκληπιῶ καί Ὑγιεία καί Τελεσφόρῳ τὰ ἀγάλματα καί στῦλος Θήρων κλπ. διετέθη ἔτους πτ [κατὰ δέ Ῥωμαίους] [Μα]ξίμοι καί [Πα]τέρνοι ὑπάτοις [= 232/3 μ.Χ.] δέν εἶναι οὔτε μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἀνάλογες πρὸς τίς προσκλήσεις τῆς Βέροιας περιπτώσεις.

27. Βλ. Ἰ. Τουράτσογλου (σημ. 24) ὀ. π. πίνακες LXXVII καί LXXVIII.

28. *IGBulg.* I' 70 bis, σελ. 131 (λῆμμα τῆς ἐπιγραφῆς).

29. Πληροφορία τοῦ κ. Δ. Ναλμπάντη πού μελετᾷ στό πλαίσιο τῆς μεταπτυχιακῆς του ἐργασίας τόν τάφο ἀπὸ τόν ὅποιο προέρχεται τό σχολιαζόμενο εἶρημα.

ἔως 1,58 μέτρα, μεγέθη δηλ. ανάλογα ἄλλων γνωστῶν προσκλήσεων σέ μονομαχίες καί θηριομαχίες³⁰. Τά στοιχεῖα αὐτά ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι τό θραῦσμα προέρχεται ἀπό ἕνα πίνακα (tabula). Τό συμπέρασμα ἐνισχύει καί ἡ μνημειακή διαμόρφωση τῆς ἐπιγραφῆς, δηλ. τά μεγάλα περιθώρια γύρω ἀπό τό κείμενο, χαρακτηριστικό τῶν προσκλήσεων τόσο τῆς Βέροιας ὅσο καί τῶν ἄλλων πόλεων, ὅπου ἔχουν βρεθεῖ ὅμοιες ἐπιγραφές³¹. Ὅτι οἱ προσκλήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀναγράφονταν πράγματι σέ λίθους τέτοιου σχήματος ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό μία ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ ὁποῖος, στηλιτεύοντας τή συμπεριφορά ἐπιφανῶν πολιτῶν τῆς ἐποχῆς του πού δαπανοῦσαν τήν περιουσία τους σέ θηριομαχίες, ἀναφέρει ὅτι τά πρόσωπα αὐτά ἔδειχναν ... καί ἔγγραφον ἐν τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῆς πόλεως τήν ἑαυτῶν μαρτυρίαν (δηλ. τῆς τέλεσης τῶν ἀγῶνων) ἐπί τῶν πινάκων.³²

Ἄν τό σχολιαζόμενο ἀπόσπασμα ἀποτελεῖ πράγματι, ὅπως νομίζω, τό τέλος μίας πρόσκλησης σέ ἀγῶνες θηριομαχιῶν καί μονομαχιῶν, τίθενται δύο ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τόν τόπο καί τήν εὐκαιρία μέ τήν ὁποία πραγματοποιήθηκαν τό ἔτος 245 μ.Χ. Οἱ ὁμοιότητες πού ἐπισημάνθηκαν μέ τίς προσκλήσεις

30. Μέ δεδομένο ὅτι τό πλάτος τοῦ ἐλλείποντος τμήματος τοῦ πρώτου σωζόμενου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς ἦταν τουλάχιστον ἴσο μέ τό πλάτος τοῦ σωζόμενου τμήματός του, ἐφόσον θά περιλάμβανε τίς λέξεις ..*ὑπάτοις ἔτους εοσ* (βλ. παραπάνω στο κείμενο σ. 58), τό πλάτος τῆς πέτρας (συμπεριλαμβανομένων καί τῶν περιθωρίων) ἦταν τουλάχιστον 1,12 μ. (= 0,56 + 0,46 + 0,10 [=δεξιό περιθώριο]). Ἄν γιά τόν ἴδιο στίχο δεχθοῦμε, ὡστόσο, τίς δύο ἄλλες ἐξίσου πιθανές συμπληρώσεις δηλ. α) ..*ὑπάτοις ἔτους εοσ* *σεβαστοῦ* ἢ β) ...*ὑπάτοις ἑλληνική δέ ἔτους εοσ* *σεβαστοῦ* κατά τό πρότυπο τῆς ἄλλης πρόσκλησης ἀπό τή Θεσσαλονίκη ἢ τῶν προσκλήσεων τῆς Βέροιας, τότε τό πλάτος τοῦ χαμένου τμήματος τῆς πέτρας θά ἦταν κατά πολύ μεγαλύτερο. Στή δεύτερη μάλιστα περίπτωση, καθώς τό κείμενο θά περιλάμβανε ἄλλα 33 γράμματα (δηλ. θά ἦταν διπλάσιο τοῦ σωθέντος), θά ἀνερχόταν σέ περίπου 1,58 μ. (= 0,56 + 0,92 + 0,10). Τό πλάτος τῶν λίθων τῶν καλύπτεται σωζόμενων προσκλήσεων ἀπό ἄλλες πόλεις ἔχει ὡς ἐξῆς: Βεροίας 1,21μ. καί 1,89μ., Σερδικῆς 1,97μ. καί Νικοπόλεως 1,01μ. γιά τίς ἐπιγραφές αὐτές βλ. σμ. 24 καί 31.

31. Ἐκτός ἀπό τίς προαναφερθεῖσες ἐπιγραφές τῆς Βέροιας (βλ. σμ. 24) πρόσκλησεις σέ μονομαχίες καί θηριομαχίες εἶναι ἀκόμη γνωστές ἀπό τίς ἐξῆς πόλεις: τήν Ὁδησσό (*IGBulg. P 70 bis - 73*), τήν Σερδική (*IGBulg. IV 1917- 20*), τήν Νικόπολη στόν Ἴστρο (*IG-Bulg. II 660*) καί τή Θεσσαλονίκη (*IG X 2, I 137* καί *addenda 288*, πρβλ. G. Daux, "Trois inscriptions de la Grèce du Nord", *CRAI* 1972 487- 493 καί τοῦ ἴδιου, "Compléments et corrections aux Inscriptions Thessalonicae", *BCH* 97 [1973] 587 πρβλ. *Bull. épigr.* 1973 281).

32. Μ. Βασιλείου, *Ὀμιλία εἰς Ψαλμὸν ΞΑ 4*, (*PG* 29).

της Βέροιας και ή πάγια σύνδεση της έπαρχιακής αυτοκρατορικής λατρείας με τέτοιους αγώνες³³ θά μπορούσε νά μάς όδηγήσει στό συμπέρασμα ότι πρόκειται γιά μία πρόσκληση πού ανήρτησε ό Μακεδονιάρχης τοῦ 245 μ.Χ. στην έδρα τοῦ κοινού τῶν Μακεδόνων και ότι αργότερα, άγνωστο γιά ποιούς λόγους, μεταφέρθηκε στή Θεσσαλονίκη³⁴. Δέν αποκλείεται, ώστόσο, ή έξεταζόμενη έδω έπιγραφή νά άποτελεί αντίγραφο τής ίδιας πρόσκλησης, τό όποιο αναρτήθηκε στή Θεσσαλονίκη, προκειμένου νά γνωστοποιηθοῦν οι αγώνες στό κοινό τής πρωτεύουσας τής έπαρχίας³⁵. Από τήν άλλη μεριά ή έξαιρετικά άποσπασματική κατάσταση τής έπιγραφής και ή διαπιστωμένη τέλεση μονομαχιῶν και θηριομαχιῶν στή Θεσσαλονίκη ανεξάρτητα από τούς αγώνες τοῦ μακεδονικοῦ κοινού ήδη στά μέσα τοῦ 2. αι. μ.Χ.³⁶, επιβάλλουν νά αφήσουμε τά δύο παραπάνω έρωτήματα αναπάντητα. Γιά τούς παραπάνω λόγους είναι επίσης προτιμότερο νά άποφύγουμε όποιαδήποτε προσπάθεια περαιτέρω συμπλήρωσης του κειμένου τής έπιγραφής λόγω τῶν διαφοροποιήσεων πού παρουσιάζουν ως προς τήν διατύπωσή τους τά κείμενα τῶν προσκλήσεων τῶν δύο αὐτῶν πόλεων τής Μακεδονίας.

33. Βλ. L. Robert, *Les Gladiateurs dans l' Orient Grec*, Paris 1940 269 κέξ.

34. Ένδεχομένως ως οικοδομικό υλικό, όπως συμβαίνει πιθανότατα με τόν τιμητικό βωμό τοῦ ύπατιου Σιλβανού Νικολάου πού βρέθηκε στό γαλεριανό άνάκτορο, βλ. *AD* 27 (1972) 502 (=K. Rhomiopoulou, "New inscriptions in the Archaeological Museum, Thessaloniki", *Ancient Macedonian Studies in honor of Charles F. Edson*, Thessaloniki 1981 302-3) πρβλ. F. Papazoglou, *ΖΑ* 32 (1982), 48-52 και Α. Tatakis (σημ. 7) 274 άρ. 181 α .

35. Μέχρι πρότινος δέν γνωρίζαμε ποιά ήταν ή διαδικασία γνωστοποίησης τῶν αγώνων τοῦ μακεδονικοῦ κοινού στις πόλεις τής έπαρχίας τής Μακεδονίας εκτός τής Βέροιας. Όστόσο, χάρη σε νέες προσκλήσεις (τοῦ 3. αι. μ.Χ) πού βρέθηκαν στην άγορά τής Θεσσαλονίκης και ανακοινώθηκαν από τόν καθ. Γ. Βελένη στό 6. Συμπόσιο γιά τήν Άρχαία Μακεδονία (Όκτώβριος 1996) άποδεικνύεται τώρα ότι σε μία τουλάχιστον περίπτωση αντίγραφο πρόσκλησης τῶν αγώνων τοῦ κοινού αναρτήθηκε και στή Θεσσαλονίκη.

36. Βλ. λ.χ. τήν αναφερόμενη παραπάνω στή σημ. 31 invitatio. Γιά τίς άλλες (έπιγραφικές και άρχαιολογικές) μαρτυρίες πού πιστοποιούν τήν τέλεση τέτοιων αγώνων στην πόλη βλ. L. Robert (σημ. 33) 78-81 και τελευταία Γ. Βελένη και Π. Άδάμι - Βελένη, "Ρωμαϊκό Θέατρο στή Θεσσαλονίκη", *ΑΕΜΘ* 3 (1989) 250- 252.

ZUSAMMENFASSUNG

INVITATIO AD MUNERA VENATIONUM ET GLADIATORUM?
(BEMERKUNGEN ZU DER INSCRIFT SEG 39,
638 AUS THESSALONIKE).

Im vorliegenden Aufsatz wird die zweizeilige, in dem westlichen frühchristlichen Grabbezirk der Stadt gefundene Inschrift SEG 39, 638 aus Thessalonike untersucht. Sie war in einem Grab der frühbyzantinischen Zeit wiederverwendet und ist fragmentarisch erhalten: In der ersten Zeile wird der Name Maesius Titianus (im Dativ) erwähnt, in der zweiten ist nur der Vermerk “τοῦ καὶ βγ´” enthalten. Die Photographie des heute leider verlorengegangenen Steines zeigt, daß diese beide Zeilen auch die letzten der Inschrift waren. Die Inschrift wird vom Verfasser in das Jahr 245 n. Chr. datiert, weil die genannte Person mit C. Maesius Titianus, der zusammen mit dem Kaiser Philippus Arabs als consul ordinarius amtierte, identifiziert werden kann. Die Identifizierung beruht auf der Ergänzung der in der zweiten Zeile erwähnten Zahl βγ in βγ[τ]: sie ist das Jahr 392 der makedonischen Provinzialära, das dem Jahr 245 des Julianischen Kalenders entspricht. Bemerkenswerterweise wird die Inschrift auf doppelte Weise datiert, zuerst durch die Erwähnung des Konsulnamens (nach einem im Osten nicht seltenen Latinismus, im Dativ), dann durch die in Makedonien (neben der aktischen) übliche Provinzialära.

In der ersten Zeile schlägt der Verfasser die Ergänzung “ὑπάτου· ἔτους εος´ (σεβαστοῦ)” vor und meint, daß auch die zweite Zeile etwa die gleiche Länge gehabt haben dürfte wie die erste. Danach würde man erwarten, daß sie, ausser der Erwähnung der Jahres (245 n. Chr.) auch weitere Zeitangaben (Tag und Monat) enthielt, die offenbar vor den Namen der Konsuln - gemäss dem römischen - und nach der Provinzialära - gemäß dem makedonischen Brauch - gestanden hatten.

Ferner wird der Versuch gemacht, den Inhalt der Inschrift zu ermitteln. Es wird eine Zusammenstellung von griechischen Inschriften geboten, in denen eine ähnliche Doppeldatierung vorkommt. Unter ihnen sind zwei invitationes

ad munera aus Beroia besonders zu beachten, wonach die Makedoniarchen (Oberpriester des makedonischen Provinziallandtages) der Jahre 229 und 240 n. Chr. das Stadtpublikum zu Tierhetzen und Gladiatorenkämpfen einladen. Die Ähnlichkeit, die die Doppeldatierungen in diesen Invitationes und in der Inschrift aus Thessalonike aufweisen, sowie die in beiden zu beobachtende Verwendung von Buchstaben unterschiedlichen Formats-grösseren für die Zeitangaben, kleineren für den übrigen Text-lässt die Vermutung zu, daß es sich bei der Inschrift SEG 39, 638 auch um eine solche invitatio handeln kann.

Der Stein, auf dem sie eingemeisselt war, dürfte aufgrund äusserer Indizien das Format einer tabula gehabt haben. Das wird auch für manche aus Beroia, Odessos, Serdike und Nikopolis ad Istrum bekannte Invitationen angenommen, die als Parallelen angeführt werden; hinzu kommt das Zeugnis des hl. Vasilios (ὁμιλία εἰς Ψαλμὸν ξα'), der die Geldverschwendung für Tierhetzen bei einigen seiner Zeitgenossen kritisiert. Zum Schluss werden Fragen bezüglich des Ortes und des Inhaltes von Festen erörtert, mit denen die in der invitatio angekündigten Veranstaltungen in Verbindung gebracht werden können.

